

2. Ogólna charakterystyka materiałów źródłowych

Materiały neolityczne znane są z kilkudziesięciu stanowisk w środkowym Sudanie. Są to zarówno osady, jak i cmentarzyska (ryc. 1). Niejednokrotnie mamy do czynienia z osadą i cmentarzyskiem położonym w tym samym miejscu. Mogą być one jednoczasowe (np. Kadero), jak i wieloczasowe (np. Shaheinab i Geili). W przypadku tych ostatnich osada jest wczesnoneolityczna, podczas gdy cmentarzysko pochodzi z późniejszej fazy neolitu. Jedynie na niektórych stanowiskach prowadzono szerzej zakrojone prace archeologiczne. Na większości z nich ograniczono się do niewielkich sondaży lub pozyskano wyłącznie materiał powierzchniowy. Zebrana na stanowiskach ceramika wykazuje znaczne zróżnicowanie, które jest świadectwem najprawdopodobniej sporych rozbieżności chronologicznych, co nie dziwi w przypadku trwającej ponad 2 tysiące lat historii wczesnych rolników w środkowym Sudanie.

2.1. Stanowiska na lewym brzegu Nilu i Białego Nilu

Możemy zaobserwować pewne dysproporcje w występowaniu stanowisk neolitycznych w zależności od ich położenia. Po zachodniej stronie Nilu jest ich znacznie mniej niż po wschodniej. Wynika to z faktu, że dolina rzeki jest tu znacznie węższa. To tu jednak znajduje się pierwsze kompleksowo przebadane stanowisko Shaheinab, położone ok. 50 km na północ od Omdurmanu. Na podstawie mate-

riałów z odkrytej tu osady A.J. Arkell (1953) określił cechy diagnostyczne zespołu, zwanego neolitem chartumskim. W literaturze przedmiotu stosuje się też czasem określenia neolit lub kultura Shaheinab (*Shaheinab Neolithic*, *Shaheinab Culture*) lub kultura dłut (*Gouge Culture*) od charakterystycznego narzędzia wykonywanego z ryolitu. Warto zaznaczyć, że materiały z Shaheinab jako jedne z pierwszych na świecie datowano radiowęglowo. Daty te wykonane w 1952 roku przez dr. Libby'ego w Chicago (tab. 1; Arkell 1953: 107), aczkolwiek obarczone dużym błędem, pasują do aktualnej wiedzy o chronologii stanowiska (tab. 1). Uściślenie ich na podstawie późniejszych prac sondażowych R. Haaland (Haaland 1979a; 1979b) potwierdziło ich prawidłowość. Efektem wspomnianych badań było również potwierdzenie obecności bydła na stanowisku (Tigani 1979), podczas gdy według Arkella jedynym udomowionym zwierzęciem była koza lub owca/koza (Arkell 1953: 15–16). Ponieważ materiał ceramiczny wydobyty w trakcie badań weryfikacyjnych w 1979 roku nie wnosił niczego istotnego w naszej analizie skoncentrujemy się na materiałach pozyskanych przez A.J. Arkella w latach 1949–1950.

Pozyskano wtedy bardzo liczny materiał, który oszacowano na ponad 1504 galonowe puszki po benzynie (tj. ponad 2,7 m³ materiału). Był on jednak bardzo fragmentarycznie zachowany, a na podstawie ułamków brzegowych możliwa była jedynie rekonstrukcja górnych partii naczyń. Ponieważ wszystkie formy pojemników były bardzo proste, analiza materiału ceramicznego ograniczała się prawie wyłącznie do rodzajów dekoracji. Ze względu na ilość materiału analizę statystyczną ograniczono do ceramiki (3389 fragmentów naczyń) pozyskanej z 27 palenisk (Arkell 1953: 68–78). Ponownej analizy części materiałów pozyskanych przez A.J. Arkella (969 fragmentów) przechowywanych w Muzeum Narodowym w Chartumie podjęła się E.A.A. Garcea (2006b).

Pozostałości osady neolitycznej rozciągającej się na całym stanowisku przecięte były późniejszymi grobami datowanymi na okres protodynastyczny, meroicki i postmeroicki. Do interesującej nas pierwszej grup grobów zaliczono 54 pochówki, z których większość nie posiadała wyposażenia. Jedynie grobów 10 zawierało od 1 do 4 naczyń ceramicznych. Rysunkowo opublikowano 17 naczyń spośród pozyskanych 27 (Arkell 1953: 82–89).

Do niedawna nie prowadzono prac zmierzających do rozpoznania osadnictwa neolitycznego na północ od Shaheinab. Dopiero w początkach XXI w. rozpoczęła się eksploracja tego obszaru. Informacje na temat wyników tych badań są jednak niezwykle skąpe. Największe prace rozpoczęły się w 2009 roku w Jebel Sabaloka. Prowadząca je ekspedycja czeska zanotowała szereg stanowisk neolitycznych. Najważniejsze z nich zostały oznaczone jako Fox Hill, gdzie znaleziono ceramikę

podobną do znanej z Shaheinab oraz materiały późnoneolityczne. Na uwagę zasługuje też stanowisko SBK.W58, gdzie eksploatowano ryolit – surowiec użytkowany w neolicie do wyrobu siekier i dłut (Suková, Varazdin 2012).

Na południe od Shaheinab znajdują się stanowiska Islang i Nofalab. Zebrany materiał został określony jako neolityczny, co potwierdziły daty radiowęglowe. Ceramiki nie poddano jednak szczegółowej analizie (El Sayed 1981: 42, Magid 1982; Mohammed-Ali, Magid 1988). Niewiele wiemy też o materiale neolitycznym z Jebel Umm Marrahi, gdzie – zdaniem badaczy – znajdowała się osada neolityczna. Z lakonicznego opisu materiału wynika, że przynajmniej częściowo jest to stanowisko mezolityczne (Crawford 1953: 26).

Ważnym stanowiskiem dla poznania schyłku pradziejów w środkowym Sudanie jest Khor Shambat w Omdurmanie, gdzie niedawno rozpoczęła wykopaliska polska ekspedycja. Stanowisko to, o dość dobrze zachowanej stratygrafii sięgającej co najmniej środkowego mezolitu, ma bardzo dobrze zachowane warstwy osadnicze zarówno z wczesnego, jak i późnego neolitu. Przebadano również szereg grobów neolitycznych, z których część zawierała w wyposażeniu naczynia ceramiczne. W trakcie trzech sezonów badań 2016–2018 pozyskano ponad 30 tys. fragmentów ceramiki, w większości neolitycznej (Bobrowski *et al.* 2016, Jórdeczka *et al.* 2020, Jórdeczka *et al.* w druku)

W 1941 roku, w trakcie kopania okopów na zachodnim krańcu mostu omdurmańskiego odkryto dwa, jak dotąd unikatowe groby. Stanowisko to nazwane Omdurman Bridge zostało przez A.J. Arkella określone jako protodynastyczne, podobnie jak groby z Shaheinab. Zawartość tych pochówków nie przypomina innych znanych do tej pory z Sudanu. Niemniej jednak na podstawie pewnych analogii z ceramiką grupy A w Nubii autor badań przypuszczał, że mogą one być jej współczesne. W grobach tych wystąpiły formy naczyń niespotykane na innych stanowiskach w środkowym Sudanie. Wyjątkowe były też duże rozmiary i duża liczba ceramicznych pojemników w grobach. Z obu pochówków pochodzi 35 naczyń (Arkell 1949: 99–106). Z uwagi na unikatowy charakter owych grobów są one zwykle pomijane przy omawianiu neolitu w Sudanie. Jednakże mimo tej odmienności przyjmuje się późnoneolityczną chronologię omawianych grobów (Salvatori, Usai 2008: 150–151).

A. J. Arkell zlokalizował jeszcze kilka stanowisk neolitycznych położonych na lewym brzegu Białego Nilu, jak el-Ushara, Id Umm Khileiwat, oraz poza samą doliną rzeki Id el-Haraz. Jednak materiał z nich nie został opublikowany (Arkell 1953: 106).

Dalej na południe, na zachód od Białego Nilu znajduje się kompleks stanowisk zlokalizowanych przez ekspedycję włoską w Es-Salha (Usai 2003). Położone

są wzdłuż brzegu rzeki oraz istniejącego tu w okresie holocenijskim jeziora. Pracownie kamieniarskie były natomiast zlokalizowane w znajdującym się niedaleko Jebel Baroka. Największe ze stanowisk to wczesnoneolityczne osady 10-X-4 i 10-S-4 (Ushara). Na wielofazowym stanowisku 10-X-8 potwierdzono również obecność materiałów późnoneolitycznych (Usai, Salvatori 2002; 2006; Cremasci *et al.* 2006). Kolejna grupa stanowisk neolitycznych znajduje się w Al Khiday. Wybraną tu kolekcję 58 fragmentów naczyń neolitycznych poddano szczegółowej analizie petrograficznej (Dsal Sasso *et al.* 2014).

2.2. Stanowiska na prawym brzegu Nilu i Nilu Błękitnego

Na prawym brzegu Nilu, naprzeciwko Shaheinab znajduje się stanowisko w Geili badane w latach 1972–1981 przez ekspedycję włoską (Caneva 1988). Stanowisko było wielofazowe, ale większość materiału jest datowana na wczesny neolit. W trakcie prac wykopaliskowych pozyskano ponad 35 tys. fragmentów naczyń. Wypracowywano wówczas kryteria klasyfikacyjne, które w pełni zastosowane zostały w sezonie studyjnym w 1983 roku. Analizowano zarówno fragmenty brzegowe, jak i ułamki brzuśców. Ostatecznie pełnej analizie poddano 5701 fragmentów naczyń, z czego 680 to ułamki brzegów (Caneva 1988b: 67). Sposób usystematyzowania dekoracji odciskanej stanowi trwały wkład w badania nad neolityczną ceramiką sudańską (Caneva 1988a: tab. 4). Na okres późnego neolitu datowane jest liczące 11 grobów cmentarzysko (Caneva 1988b: 163; 1996b).

Chronologię zbliżoną do osady w Shaheinab ma stanowisko Kadero 1 (dalej określane jako Kadero), położone na prawym brzegu Nilu, ok. 30 km na północ od Chartumu. Badane było w latach 1972–2013 przez Lecha Krzyżaniaka (1973, 1974, 1976, 1979, 1980, 1981, 1983, 1984, 1992, 1998, 2000). Dostarczyło ono ogromnej ilości materiału ceramicznego (Chłodnicki 1981, 1982, 1984, 1986, 1987, 1997, 2011). Z osady zebrano ponad 200 tys. fragmentów naczyń, z czego około 14 tys. ułamków charakterystycznych (brzegów, den, fragmentów o unikatowej dekoracji) poddano szczegółowej analizie (Chłodnicki 2011: 215–257). Położone na tym samym obszarze cmentarzysko zajmowało niemal taką samą powierzchnię jak osada. Przebadano nań 218 grobów neolitycznych, 55 z nich zawierało 1–9 naczyń ceramicznych. Pozyskano tu ponad 200 naczyń neolitycznych (Krzyżaniak 2011: 57–197).

Z trzech stanowisk znajdujących się w okolicy Kadero: Kadero 2, Um Direiwa 1 i Zakiab, zebrany został materiał powierzchniowy, wykonano też tam niewielkie sondáže. Pozyskany w ten sposób materiał jest bardzo zbliżony do znanego

z Kadero. Na wszystkich tych stanowiskach badania prowadziła R. Haaland i ona jest autorką opracowań, również ceramiki (Haaland 1981).

W przypadku Zakiab analiza materiału została oparta na fragmentach brzegowych naczyń. Materiał ważono, po czym na podstawie wagi, a nie liczby fragmentów, określano proporcje typów ceramiki. Materiał był dość obfity, skoro z 40 m² zebrano 7,6 kg samych ułamków brzegowych (Haaland 1981: 156, tab. 22; 1987: 144).

Na stanowisku Um Direiwa I na powierzchni 148 m² odkryto 226 kg ceramiki. Szczegółowej analizie poddano jednak jedynie fragmenty brzegowe pozyskane, podobnie jak w Zakiab, z 40 m². Materiał był tu liczniejszy, bo z tej samej powierzchni zebrano 13,7 kg fragmentów brzegowych. Ze stanowiska Kadero II zebrano materiał z powierzchni 4 m², nie był on jednak poddany wnikliwej analizie. Klasyfikacja materiałów z tych stanowisk oparta jest na analizie dekoracji brzuśców bazującej przede wszystkim na systemie zaproponowanym przez A.J. Arkella dla Shaheinab (Haaland 1981: 162–170; 1987: 144–147).

W okolicach Shendi znajduje się drugi, obok Chartumu najlepiej rozpoznany, neolityczny kompleks osadniczy. Wczesnoneolityczną chronologię ma cmentarzysko w Ghaba, użytkowane od początków V tys. p.n.e. do początków IV tys. p.n.e. Badała je ekspedycja francuska w latach 1980–1986. Odkryto tu 265 grobów neolitycznych, z których 142 były wyposażone w ceramikę. Do niedawna było ono tylko wrywkowo publikowane (Geus 1982a: 17–20; Reinold 1986: 41–43, 2006: 143–150; Lecoite 1987) i dopiero ostatnio doczekało się pełnego opracowania. Kolekcja ceramiczna z Ghaba liczy 311 kompletnych lub prawie kompletnych naczyń (Salvatori *et al.* 2016).

Największe badania w rejonie Shendi prowadzone były na stanowiskach w Kadada. Rozpoznano tu pozostałości osady neolitycznej, której ceramika odbiega w znacznym stopniu od modelu znanego z Shaheinab, chociaż związki kulturowe pomiędzy tymi dwoma inwentarzami nie budzą wątpliwości. Prace wykopaliskowe prowadzono również na nekropolach oznaczonych literami A, B i C. Pierwsze dwa, położone na skraju głównego *komu*, traktowane są zwykle łącznie (Reinold 2002; 2007), cmentarzysko C położone jest w odległości ok. 500 m od nich. Badania te dostarczyły kolekcję ponad 500 naczyń. Duża odmienność materiałów neolitycznych z Kadada różniących się zasadniczo od tego, co określano mianem neolit chartumski, zaowocowała pojawieniem się terminu neolit kadadyjski (*Neolithique kadadien*). Jak dotąd opracowane zostały w pełni jedynie materiały z cmentarzysk A i B (Reinolds 2007), podczas gdy z cmentarzyska C i osady dysponujemy wyłącznie wybranymi zabytkami dającymi przegląd występujących tam typów naczyń (Geus 1976; 1977; 1978; 1979; 1980; 1982; 1984a; 1984b; Geus,

Reinold 1979; Reinold 2008). Liczna seria dat radiowęglowych świadczy, że już we wczesnym neolicie pojawiło się tu osadnictwo. Większość datowań wskazuje na młodszą – późnoneolityczną chronologię zespołów (tab. 1). Jak się wydaje, również w obrębie tzw. neolitu kadadyjskiego występują pewne różnice chronologiczne, chociaż niepotwierdzone radiowęglowo, sugerujące istnienie dwóch faz. Starszą z nich reprezentowałoby cmentarzysko C. Sugestię taką wysunięto na podstawie różnic w zwyczajach pogrzebowych i we frekwencji występowania niektórych typów naczyń (Reinolds 2002: 208). Z położonego 8 km na południe od Ghaba El-Ushara pochodzi materiał zbliżony zarówno do tego znanego z Ghaba, jak i Kadada (Geus 1980: 34; 1982a: 10–11).

Badania na terenie osady w es-Sour, 35 km na północ od Shendi, przyniosły materiał zbliżony do znanego z Kadada. Odkryto tam cztery pochówki dziecięce, gdzie zmarły był złożony w naczyniu. Opisy ceramiki i klasyfikacja z wyliczeniem frekwencji występowania różnych typów dekoracji dają podstawę do porównania z innymi stanowiskami. Występują tu wszystkie typy dekoracji charakterystyczne dla neolitu, zwraca jednak uwagę duży odsetek ceramiki o marszczonych powierzchniach (Sadig 2010: 102–107, 167–174).

Nasza dotychczasowa wiedza na temat neolitu pomiędzy es-Sour a ujściem Atbary do Nilu opiera się jedynie na materiałach powierzchniowych pozyskanych w trakcie prospekcji terenowej przeprowadzonej na trasie planowanej drogi z Shendi do Atbary (Mallinson *et al.* 1996). Zanotowano wtedy obecność pięciu stanowisk neolitycznych (SARS 138.1, 147.1, 153.1, 165.1, 231.1), o ceramice podobnej do znanej z Shaheinab, Kadero i Geili. Są to stosunkowo nieliczne zbiory liczące od kilku do kilkudziesięciu fragmentów ceramiki. Jedynie stanowisko SARS 165.1 dostarczyło liczniejszego i bardziej zróżnicowanego materiału (Mallinson *et al.* 1996: 60–136).

Dwukrotnie więcej stanowisk jest datowanych na III tys. p.n.e. Ich chronologia została ustalona na podstawie podobieństwa do materiałów z Shaqadud. Zbiory materiałów pozyskanych na tych stanowiskach liczą zaledwie od kilku do kilkudziesięciu fragmentów naczyń. Najliczniejsze z nich (zaledwie po ok. 40 fragmentów naczyń) pochodziły z SARS 153.2 i 153 T (Mallinson *et al.* 1996: 52–107). Mimo iż materiał z badań powierzchniowych pomiędzy Shendi a Atbarą jest nieliczny, należy zwrócić uwagę, że jest on bardzo ważny, gdyż świadczy o kontynuacji osadnictwa neolitycznego w ciągu III tys. p.n.e. i w istocie zaprzecza tezie o istnieniu pustki osadniczej w tym okresie w środkowym Sudanie. Zmieniły się jedynie wzory osadnicze, a stanowiska są trudniej uchwytnie.

Krótkotrwałe zasiedlenie młodszych stanowisk neolitycznych pozostawiło po sobie nieliczny, trudny do sklasyfikowania materiał. Jest on odmienny od charakterystycznej ceramiki neolitycznej, znajdujący jednak analogie w późnoneolitycznej ceramice z Shaqadud. Należy podkreślić, że materiał ceramiczny z badań prowadzonych pod kierunkiem O.S.D. Mallinsona został skrupulatnie opisany, również pod względem technologicznym (Smith 1996).

Coraz lepiej rozpoznane są też stanowiska położone pomiędzy Shendi a Sabaloka. Podjęte tam badania powierzchniowe pozwoliły na odkrycie szeregu stanowisk wczesno- i późnoneolitycznych. Na niektórych z nich, jak Qualaat Shanan i Retajj, przeprowadzono badania wykopaliskowe, jednakże materiał jest opublikowany głównie opisowo i tylko nieliczne zabytki znane są z ilustracji (Nassr 2012; 2015; 2016).

Nad Błękitnym Nilem, po jego prawej stronie przez szereg lat badania prowadziła ekspedycja hiszpańska. Na szeregu stanowisk materiał neolityczny, zarówno wczesny, jak i późny został rozpoznany na powierzchni, na kilku z nich przeprowadzono prace wykopaliskowe. Najważniejsze i najlepiej udokumentowane do tyczą osady w Haj Jusif (Fernandez *et al.* 1989; Fernandez *et al.* 2003a). Analiza statystyczna występowania dekoracji przeprowadzona na wielu stanowiskach, jak Rabob, Bir el-Lahamda, Wad el-Amin, Qoz Bakhit czy Wad Shenaina, pozwala porównać materiał z innymi stanowiskami w dolinie Nilu (Fernandez *et al.* 2003a).

2.3. Butana

Niezwykle istotnym stanowiskiem dla poznania neolitu sudańskiego jest Shaqadud, oddalone 50 km od Nilu. Shaqadud jest złożonym kompleksem składającym się z jaskini, 3–metrowej miąższości nawarstwień znajdujących się w wąwozie oraz szeregu stanowisk wokół wąwozu (Caneva, Marks 1990; Mohamed Ali 1991; Robertson 1991).

Ceramika z Shaqadud jest zbliżona do znanej z Shaheinab (Otto 1963; Mohammed-Ali 1991; Marks *et al.* 1982: 38; Marks, Mohammed-Ali 1991). Spotkać tu można również materiały typowe dla Early Khartoum, jak i innych, bliżej nieokreślonych zespołów. Nierozróżnienie tych materiałów przez K.H. Otto doprowadziło do nieporozumień co do chronologii tego stanowiska (Arkell 1972: 221). Dopiero badania podjęte przez A. Maksa i Mohammeda-Alego wykazały, że w tym przypadku mamy do czynienia z długotrwałym osadnictwem. Warstwa osadnicza sięga tu ponad 4 m miąższości i pozwala na wyróżnienie trzech faz osadniczych

obejmujący okres od VI do II tys. p.n.e. Najniższą stanowią materiały typu Early Khartoum, środkową – typu Shaheinab, a górną – późnoneolityczne, nieznanne z doliny Nilu (Marks *et al.* 1980: 31; 1982: 39; 1985). Z warstw mezolitycznych i neolitycznych pozyskano ponad 18 000 fragmentów ceramiki, z czego znakomita większość została poddana szczegółowej analizie (Mohammed-Ali 1991: 65). Ponadto z jaskini w Shaqadud pochodzi ponad 7000 ułamków ceramiki późnoneolitycznej (Robertson 1991: 123). Daty ^{14}C umożliwiły wydatowanie warstwy środkowej i górnej (tab. 1). Dzięki nim początek neolitu możemy tu umiejscowić w połowie V tys. p.n.e. Różnice w inwentarzu kamiennym w stosunku do doliny Nilu wskazują, że stanowisko to nie było zasiedlane przez sezonowych emigrantów znad Nilu, lecz populację zorientowaną na stałe wykorzystanie środowiska stepowego. Materiały datowane na III tys. p.n.e. mają więcej powiązań ze wschodem niż z doliną Nilu (Marks *et al.* 1983: 26).

2.4. Gezira – obszar pomiędzy Białym a Błękitnym Nilem

Omawiając materiały z międzyrzecza Białego i Błękitnego Nilu, należy zacząć od stanowiska El Qoz. Częściowo zniszczone w 1943 roku, zaledwie przez kilka dni było eksplorowane przez A.J. Arkella w 1949 roku. Miąższość występowania materiału zabytkowego sięgała tutaj 2 m, co jest zjawiskiem wyjątkowym. Odkryto tu podobną liczbę fragmentów naczyń neolitycznych i mezolitycznych (odpowiednio 913 i 906 fragmentów naczyń), przy sporej grupie ceramiki o wątpliwej chronologii (869 fragmentów). Materiał był przemieszany i we wszystkich warstwach występowały wyroby zaliczane zarówno do mezolitu, jak i neolitu. Niemniej jednak na podstawie frekwencji ceramiki w poszczególnych warstwach stanowisko to wskazuje na następstwo chronologiczne kultur określanych jako *Wavy Line Culture* (mezolit) i *Gouge Culture* (neolit; Arkell 1953: 97–101).

Należy wspomnieć, że ceramikę typu Shaheinab (neolityczną) znaleziono również na stanowisku Khartoum Hospital, eponimicznym stanowisku dla mezolitycznej kultury Early Khartoum (Arkell 1949: 93–94).

Największe wykopaliska na obszarze Geziry prowadzone były w Jebel Moya i Jebel Tomat. Badania w Jebel Moya zorganizowano w początkach XX wieku i mimo iż dostarczyły ogromnej ilości zabytków, ze względu na popełnione błędy metodyczne w toku wykopalisk nie mają obecnie większej wartości naukowej. Materiały te zostały opracowane i opublikowane przez F. Addisona (1949), który jednakże nie wyróżnił neolitycznej fazy rozwoju tego stanowiska, ponieważ uważał, że jego wiek sięga najwcześniej I tys. p.n.e. Na istnienie starszych zabyt-

ków na tym stanowisku wskazywali jednakże A.J. Arkell, C. Caton-Thompson i O.S.G. Crawford (Cole 1954: 222; Crawford 1954). Jedyna data ^{14}C świadczy o tym, że osadnictwo istniało tu już u schyłku III tys. p.n.e., zaś na podstawie stratygrafii należy przypuszczać, że mogło ono być jeszcze wcześniejsze. W materiałach tu znajdowanych widać ślady powiązań z Shaheinab, Kadero i Kadada (Babiker 1982: 8, 12). Jednak najprawdopodobniej mamy tu jedynie do czynienia ze sporadycznym osadnictwem w V tys. p.n.e. (Brass 2016: 154) Charakter materiałów i data ^{14}C sugerują, że mamy do czynienia raczej ze schyłkową fazą neolitu (Crawford 1954). Materiały z Jebel Moya wykazują również zbieżności z grupą Butana z okolic Khashm el Girba (Clark 1973: 59–60), a także ze wschodnioafrykańskimi stanowiskami w Hyrax Hill i Njoro River Cave (Babiker 1982: 13; Mohammed-Ali 1982: 15).

Bliskie związki kulturowe z Jebel Moya wykazują materiały z Jebel Tomat. W osadzie tej o chronologii podobnej do Jebel Moya mieszkało społeczeństwo o gospodarce pasterskiej (Clark 1973: 57–59). Pozostałości osadnicze na obu stanowiskach świadczą o okupacji tego terenu przez tę samą ludność, poczynając od III tys. p.n.e. po czasy meroickie, a – być może – i późniejsze. Clark (1973: 60) proponuje włączyć oba stanowiska do tak zwanej tradycji Jebel Moya (*Gebel Moya Tradition*), rozwijającej się niezależnie od będącej pod wpływem Egiptu kultur Nubii. Babiker (1982:14) zaś dla stanowisk pomiędzy Nilem Białym a Nilem Błękitnym proponuje wprowadzenie nazwy „tradycja gezirska” (*Gezira Tradition*). Wydaje się, że stanowiska w Jebel Moya i w Jebel Tomat odgrywały ważną rolę w transmisji kulturowej pomiędzy północą (Nubia, Egipt) a kulturami na południu Nilu Błękitnego i Białego oraz w Afryce Wschodniej (Brass 2016).

Neolityczny materiał ceramiczny pochodzi również z kilkunastu stanowisk usytuowanych nad Białym Nilem pomiędzy Jebel Aulia a Kalakla. Są to jednak wyłącznie fragmenty naczyń, a ponadto dysponujemy jedynie ogólną charakterystyką tych materiałów i ilustracjami wybranych fragmentów naczyń (Sadig 2010: 175–179). Jak można sądzić, mamy tu do czynienia zarówno z ceramiką wczesno-neolityczną typu Shaheinab, jak i materiałami późniejszymi, być może zdobionymi lokalnymi wzorami.